

Конституційна система гарантій незалежності судів

Т. Бірмонтієне

суддя Конституційного Суду Литовської Республіки

Питання незалежності судової влади досить часто є предметом дискусій, тож, здавалося б, воно цілком досліджене. Вже у Конституції США, що бере свій початок з XVIII століття (1787 рік), було затверджено певні гарантії незалежності судів, які потім були інтерпретовані у юриспруденції Верховного Суду США.

Поняття «незалежність» є об'єктом дослідження філософії та має свої особливості у праві. Незалежність не ототожнюється з абсолютною свободою або свавіллям. Чи повинна забезпечуватися незалежність судів і якщо так, то які її конституційні гарантії? Конституційне право має дати відповідь на особливо складне запитання — якими є межі незалежності судів і чи не заперечує їх наявність самого поняття незалежності?

1. Конституційне поняття незалежності судів

Доктрина незалежності судів формувалася Конституційним Судом Литовської Республіки (далі — Конституційний Суд) під час вирішення багатьох справ конституційної юстиції, у яких заявники оспорювали відповідність Конституції правових актів, що регулювали різні аспекти судової влади. З цього погляду, варто виділити постанови Конституційного Суду від 22 грудня 1994 року, від 21 грудня 1999 року, від 28 березня 2006 року, від 9 травня 2006 року, від 22 жовтня 2007 року, від 14 лютого 2011 року, а також Рішення від 15 травня 2009 року¹.

Система гарантій незалежності судів і суддів формувалася також під час роз'яснення положень статей 5, 109, 112, 115 Конституції Литовської Республіки (далі — Конституція).

У доктрині Конституційного Суду гарантії незалежності судів і суддів, зазвичай, інтерпретуються як самостійні і, за винятком окремих випадків (наприклад, роз'яснення аспектів правового імунітету), не порівнюються з незалежністю та свободою інших конституційних інститутів (наприклад, засобів масової інформації).

Незалежність судів — важливий конституційний принцип, що є складовою принципів правової держави і поділу влади. Ці принципи між собою тісно пов'язані та не можуть діяти один без одного. У доктрині Конституційного Суду незалежність судів — обов'язкова умова захисту прав і свобод людини. Незалежність судів і суддів — один із головних принципів демократичної правової держави. Конституційний Суд у Постанові від 22 жовтня 2007 року роз'яснює конституційний імператив незалежності судів і суддів у контексті конституційного принципу правової держави². Цей принцип інтегрує різні цінності, що затвердже-

¹ Усі постанови і рішення Конституційного Суду Литовської Республіки литовською та англійською мовами можна знайти на його веб-сторінці: www.lrkt.lt

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, від 12 липня 2001 року.

ні у Конституції, на ньому ґрунтується вся система права Литви, а також і сама Конституція. Суди, здійснюючи правосуддя, повинні забезпечити впровадження у життя права, закріпленого у Конституції, законах та інших правових актах, гарантувати верховенство права¹.

У юриспруденції Конституційного Суду гарантії незалежності судів і суддів роз'яснюються як такі, що одна одну обумовлюють. Незалежність судів і суддів є неподільною². У доктрині, яку формує Конституційний Суд, виокремлено такі елементи (аспекти) гарантії незалежності судів і суддів: недоторканність тривалості повноважень судді; недоторканність особи судді; соціальні (матеріальні) гарантії судді; самоврядування судової влади як самодостатньої влади; гарантії фінансового і матеріально-технічного забезпечення судів (організаційна незалежність).

Незалежність судів — суттєва умова здійснення правосуддя. В одному з перших своїх актів — Постанові від 14 лютого 1994 року — Конституційний Суд, роз'яснюючи положення статті 109 Конституції, зазначив, що одним із найважливіших принципів здійснення правосуддя є незалежність суддів і судів. Цей принцип закріплено у статті 109, у якій говориться, що суддя та суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними; судді, розглядаючи справи, керуються тільки законом. Пізніше цей принцип було розвинуто в інших актах Конституційного Суду. Функція правосуддя у доктрині Конституційного Суду визначає незалежність судді і судів; суддя може здійснювати правосуддя, лише будучи незалежним від сторін, що беруть участь у справі, від інституцій державної влади, політичних і громадських об'єднань, фізичних і юридичних осіб³.

Інтерпретуючи положення частини другої статті 109 Конституції про те, що суддя і суди, здійснюючи правосуддя, є незалежними, Конституційний Суд у Постанові від 22 грудня 1994 року доповнив роз'яснення принципу незалежності судді і суду положенням про необхідність реально гарантованої незалежності судді, а також гарантованої тривалості повноважень судді.

У Постанові від 6 грудня 1995 року Конституційний Суд визначає принцип незалежності суддів і судів як одну з фундаментальних рис демократичної держави і його роз'яснення пов'язує із закріпленням у статті 30 Конституції правом особи, чиї конституційні права або свободи порушені, звертатися до суду, а також із положеннями статті 31 Конституції, відповідно до яких особа, яка обвинувачується у скоєнні злочину, має право на те, щоб її справа відкрито й справедливо була розглянута незалежним і безстороннім судом, і робить дуже важливий висновок, що гарантії незалежності судді і судів є необхідними насамперед для того, щоб були забезпечені права і свободи людини. Це важливе положення було розвинуто у прийнятих пізніше актах Конституційного Суду і залишається однією з найбільш важливих цілей незалежності судді і суду.

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 27 листопада 2006 року.

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, від 22 жовтня 2007 року, від 29 червня 2010 року.

³ Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 12 липня 2001 року, від 13 травня 2004 року, від 28 травня 2008 року.

Конституційний Суд у Постанові від 28 травня 2008 року роз'яснює це положення як таке, що означає обов'язок судді і судів, який виникає із гарантованого Конституцією (зокрема частиною другою статті 109, частиною першою статті 30) права кожної особи, яка вважає, що її права або свободи порушуються, мати незалежного арбітра у спорі, який відповідно до Конституції і законів по суті вирішив би цей правовий спір. Безсторонність суду у доктрині Конституційного Суду, як і незалежність суду, є істотною гарантією забезпечення прав і свобод людини, необхідною умовою справедливого розгляду справи, довіри до суду¹.

У доктрині Конституційного Суду, зокрема у його Постанові від 27 листопада 2006 року, незалежність судді і судів розуміється як їх безсторонність, що забезпечується шляхом закріплення у Конституції і законах незалежності судової системи від законодавчої та виконавчої влади (інституційна незалежність), процесуальної незалежності суддів, організаційної самостійності судів та самоврядування, статусу суддів, недоторканності особи суддів, імунітету, недоторканності тривалості повноважень суддів, соціальних (матеріальних) гарантій суддів, а також шляхом встановлення заборони інституціям державної влади та управління, членам Сейму (парламент Литовської Республіки) та іншим посадовцям, політичним партіям, політичним і громадським організаціям, громадянам втручатися у діяльність судді або суду. У цій Постанові Конституційний Суд не формулює вичерпного переліку гарантій незалежності судді і судів, але зазначає, що незалежність судді і судів, їх безсторонність забезпечуються й іншими гарантіями, що встановлені у Конституції і законах.

У Постанові Конституційного Суду від 27 листопада 2006 року як один з важливих аспектів затвердженої у Конституції незалежності судді виокремлюється вимога, що всі судді, здійснюючи правосуддя, мають однаковий правовий статус в тому сенсі, що не можуть бути встановлені неоднакові гарантії самостійності незалежності судді при здійсненні ним правосуддя (прийнятті рішень у справах). Жоден суддя, здійснюючи правосуддя, не є і не може бути підпорядкованим жодному іншому судді або голові будь-якого суду (зокрема суду, в якому працює, також суду вищої інстанції). Вирішуючи справи і приймаючи рішення, суддя керується лише Конституцією, законами і правом. При розгляді справ суддя повинен бути нейтральним, а не упередженим. У постановях Конституційного Суду від 27 листопада 2006 року, від 22 жовтня 2007 року констатується: поведінка судді як щодо діяльності, пов'язаної з безпосереднім виконанням обов'язків, так і щодо діяльності, не пов'язаної з його обов'язками, не повинна викликати сумнівів стосовно безсторонності і незалежності судді. У Постанові від 22 грудня 1999 року Конституційний Суд підкреслив, що до гарантій незалежності судді і судів також належить і правовий статус судді і суду²; суддя відповідно до виконуваних ним обов'язків не може бути віднесений до державних службовців; від

¹ Див.: Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 12 лютого 2001 року, від 27 листопада 2006 року.

² Частина перша статті 113 Конституції передбачає, що суддя не може обіймати жодних інших виборних чи призначуваних посад, працювати в підприємницьких, комерційних чи інших приватних установах або підприємствах. Він також не може отримати жодної винагороди/зарплати, крім заробітної плати судді та оплати за педагогічну і творчу діяльність. Призначення цих норм Конституції — забезпечити незалежність і неупередженість судів.

нього не може вимагатися проведення якоїсь політичної лінії. Судову практику формують лише суди, застосовуючи правові норми.

Незалежність суддів забезпечується, зокрема, закріпленням самоврядування, фінансового і матеріально-технічного забезпечення судової влади. У Постанові від 6 травня 2006 року Конституційний Суд повторив положення, сформоване у Постанові від 21 грудня 1999 року, що принцип незалежності судів охоплює і незалежність від виконавчої влади; фінансування судів; фінансування незалежності судів забезпечує таке правове регулювання, коли кошти для судової системи і для кожного суду виділяються державним бюджетом, затвердженим законом; у державному бюджеті повинно бути встановлено, скільки коштів виділяється на кожен суд.

Конституційний Суд неодноразово констатував, що суди, які за Конституцією здійснюють судову владу у Литві, належать не до однієї, а до двох або й більше систем судів¹ (якщо так, зважаючи на Конституцію, встановлено у відповідних законах).

Конституційний Суд як одну з гарантій незалежності суддів і судів оцінює заборону інтерпретувати інстанційну систему судів як ієрархічну систему. Роз'яснюючи взаємні зв'язки інстанційної системи судів, Конституційний Суд зазначає, що відповідно до Конституції суди загальної компетенції нижчої інстанції, приймаючи рішення у справах, що стосуються відповідних категорій, повинні звертати увагу на рішення судів загальної юрисдикції вищої інстанції — на прецеденти у відповідних категоріях справ; суди загальної юрисдикції вищої інстанції (і судді таких судів) не можуть втручатися у справи, що розглядаються судами загальної юрисдикції нижчої інстанції, давати їм щодо рішень у відповідних справах вказівки обов'язкового чи рекомендаційного характеру. Такі вказівки (незалежно від того, обов'язкового чи рекомендаційного вони характеру) згідно з Конституцією були б оцінені як вплив на відповідні суди (суддів) *ultra vires*; судова практика формується тільки тоді, коли суди самостійно приймають рішення у справах².

У Постанові від 21 грудня 1999 року, вирішуючи, чи може бути суддя делегований для виконання інших обов'язків у державній інституції, інтерпретуючи положення частини першої статті 113 Конституції, Конституційний Суд зазначив, що відповідно до Конституції Президент Республіки не має повноважень делегувати суддю у структури Міністерства юстиції і Департаменту судів, також не передбачено можливості на будь-який період призупиняти повноваження судді.

¹ Нині відповідно до Конституції та законів у Литві три судові системи: 1) Конституційний Суд здійснює конституційний судовий контроль; 2) Верховний Суд Литви, Апеляційний суд Литви, окружні та дільничні суди, що вказані у частині першій статті 111 Конституції, складають систему судів загальної компетенції; 3) відповідно до частини 2 статті 111 Конституції для розгляду адміністративних, трудових, сімейних справ та справ інших категорій можуть бути створені спеціалізовані суди — на сьогодні згідно із законами заснована і діє одна система спеціалізованих судів, а саме адміністративних, яка складається з Верховного адміністративного суду Литви і окружних адміністративних судів (постанови Конституційного Суду від 13 грудня 2004 року, від 16 січня 2006 року, від 28 березня 2006 року, від 9 травня 2006 року, від 6 червня 2006 року, від 14 лютого 2011 року).

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року, від 28 березня 2006 року.

Конституційний Суд, інтерпретуючи положення Конституції, оцінює суди як самостійну і незалежну владу; суддя не зобов'язаний давати пояснення жодній державній інституції або посадовцям щодо справ, що перебувають у нього на розгляді, не зобов'язаний давати будь-кому для ознайомлення справи, які він розглядає, за винятком випадків, що передбачені у процесуальних законах; рішення судді у порядку, встановленому процесуальними законами, може переглянути та змінити або скасувати тільки суд вищого ступеня.

Приймаючи рішення стосовно відносин судової та виконавчої влади, Конституційний Суд у Постанові від 21 грудня 1999 року сформулював положення про те, що діяльність судів не є і не може бути галуззю управління, віднесеною до відання Міністерства юстиції або будь-якої іншої інституції виконавчої влади; міністр юстиції не може контролювати адміністративну діяльність судів і суддів. Проте така заборона не означає, що судова влада та інші влади не можуть співпрацювати. Конституційний Суд констатував, що при здійсненні спільних завдань держави, виконуючи її загальні функції, між державними інституціями існує міжфункціональне партнерство, а також взаємний контроль і баланс. Взаємодія різних гілок державної влади не може трактуватися як їх протистояння або конкуренція, а отже, стримування і противага, які судова система (її інституції) та інші гілки державної влади (їх інституції) мають одна щодо одної, не можуть розглядатися як механізми протистояння гілок влади. Співпраця гілок державної влади повинна ґрунтуватися на принципі невтручання у здійснення повноважень іншої гілки державної влади¹.

Таким чином, у конституційній доктрині сформульовано поняття гарантій незалежності судді і суду, що здійснює правосуддя, згідно з якою їхні гарантії пов'язані і утворюють злагоджену систему. У доктрині Конституційного Суду не надано вичерпного переліку гарантій незалежності судді та судів, а лише встановлено основні гарантії, роз'яснено їх окремі елементи.

2. Недоторканність строку повноважень судді

У Постанові від 22 грудня 1999 року Конституційний Суд зазначив, що, встановлюючи згідно із законами порядок призначення, підвищення, переведення або звільнення від обов'язків суддів, тобто регламентуючи питання їхньої професійної кар'єри, не можна порушувати принцип незалежності судді та судів.

Конституційний Суд сформував доктрину гарантій недоторканності повноважень судді, приймаючи рішення щодо відповідності Конституції, зокрема, окремим положенням Європейської конвенції з прав людини, декретів Президента Республіки (і постанов Сейму), згідно з якими суддів на різних підставах звільняли від їхніх обов'язків: наприклад, коли суддя Верховного Суду був звільнений від обов'язків у зв'язку з призначенням суддею Конституційного Суду²; коли голова Верховного Суду не був звільнений постановою Сейму після того, як закінчився термін його повноважень³; коли суддя, призначений на п'ятирічний термін суд-

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року.

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 2 червня 2005 року.

³ Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 15 травня 2009 року.

дею дільничного суду, після закінчення цього строку був звільнений¹; коли судді були звільнені від обов'язків голів окружних і дільничних судів, тому що своїм вчинком принизили честь судді², та ін.

Важливою є одна з перших справ Конституційного Суду (Постанова від 22 грудня 1994 року)³, у якій він зіткнувся з наслідками здійснюваної судової реформи: 31 травня 1994 року було прийнято новий Закон «Про суди Литовської Республіки», а 15 червня 1994 року — інший закон, відповідно до положень якого діючий Верховний Суд Литви ліквідовувався, а його діяльність і повноваження суддів цього суду припинялися 31 грудня 1994 року. Конституційний Суд при ухваленні рішення про припинення повноважень суддів цього суду відзначив, що ліквідація Верховного Суду і зміна функцій не є тотожними явищами, вони мають різні правові наслідки. Конституційний Суд, роз'яснюючи викладені у статті 115 Конституції підстави для звільнення суддів, дійшов висновку, що повноваження суддів не можуть бути припинені до закінчення їхньої каденції, за винятком випадків, визначених у згадуваній статті Конституції, а отже, визнав це спірне положення закону таким, що суперечить пункту 2 статті 115 Конституції⁴. Конституційний Суд підкреслив, що незалежність судді повинна бути реально гарантована так само, як і тривалість повноважень судді.

Приймаючи рішення щодо деяких інших справ, пов'язаних зі звільненнями з посад суддів, Конституційний Суд повинен був, зокрема, роз'яснити повноваження Президента Республіки стосовно звільнення суддів певних судових ланок, *inter alia*, положення частини п'ятої статті 112 Конституції, а саме: рекомендації Президенту Республіки з питань призначення, підвищення на посаді, переведення або звільнення з посади суддів дає спеціальна передбачена законом інституція суддів. Конституційний Суд у Постанові від 21 грудня 1999 року сформулював, зокрема, доктринальне положення про те, що вказана у частині п'ятій статті 112 Конституції спеціальна інституція суддів повинна давати рекомендації Президенту Республіки з усіх питань призначення суддів, їх професійної кар'єри, а також звільнення від обов'язків; рекомендації цієї інституції породжують правові наслід-

¹ Постанова Конституційного Суду від 20 грудня 2007 року. Ця конституційна проблема більш детально розглядається у статті В. Синкявічюса: *Teisėjų atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai* // *Jurisprudencija*. — 2010. — Nr. 2 (120). — P. 93–119 (Звільнення суддів від обов'язків: теоретичні та практичні аспекти конституційної доктрини // *Юриспруденція*. — 2010. — № 2 (120). — С. 93–119).

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 16 січня 2007 року, від 17 грудня 2007 року.

³ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 грудня 1994 року була прийнята у справі 27/94 згідно з проханням заявника — групи із 1/5 членів Сейму — про розгляд відповідності статті 2 Закону Литовської Республіки «Про створення Верховного Суду Литви, Апеляційного суду Литви, окружних судів, визначення території діяльності окружних і дільничних судів та реформування Прокуратури Литовської Республіки» від 15 червня 1994 року та порядку прийняття цього закону статтям 111, 115 і 116, частині третьої статті 69 Конституції.

⁴ У Постанові від 22 грудня 1994 року Конституційний Суд зазначив, що термін повноважень суддів Верховного Суду, призначених на конкретний термін відповідно до положень Тимчасового Основного Закону (1990 рік), а також суддів, призначених після набуття чинності Конституцією (1992 рік), 31 грудня 1994 року не закінчується.

ки: за відсутності такої рекомендації Президент Республіки не може прийняти рішення про призначення, підвищення, переведення або звільнення з посади судді. Конституційний Суд визначив двоїстість цієї інституції — спеціальна інституція суддів є противагою Президенту Республіки як суб'єкту виконавчої влади при формуванні корпусу суддів і водночас важливим елементом самоврядування суду — самостійної державної влади.

Повноваження спеціальної інституції суддів щодо надання рекомендацій Президенту Республіки про призначення чи звільнення деяких суддів обмежує Конституція. Даючи роз'яснення щодо повноважень спеціальної інституції суддів, Конституційний Суд у Постанові від 2 червня 2005 року зазначив, що при призначенні суддів Конституційного Суду відповідні повноваження згідно з Конституцією мають тільки державні посадовці і Сейм, що подають кандидатури суддів до Сейму. Відповідно до Конституції спеціальна передбачена законом інституція суддів взагалі не має жодних повноважень ухвалювати будь-які рішення, пов'язані з призначенням суддів Конституційного Суду. Ця інституція за Конституцією не має і повноважень давати рекомендації щодо звільнення від обов'язків судді суду Литовської Республіки у тих випадках, коли такий суддя призначається Сеймом на посаду судді Конституційного Суду.

Конституційна доктрина спеціальної інституції суддів розроблялася в Постанові Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року, де роз'яснюється формулювання частини п'ятої статті 112 Конституції «інституція суддів», яке припускає, що така інституція повинна бути колегіальною; вона не може бути несформованою; підстави та порядок для її створення мають встановлюватися законом; конституційні повноваження спеціальної інституції суддів не може перебрати на себе або привласнити жоден окремий посадовець (зокрема, жоден суддя або інший посадовець судової влади чи голова будь-якого суду), а також жодна інша інституція; цю інституцію не можна розглядати як утворення, що діє на добровільних засадах.

Оскільки ця інституція у конституційній доктрині розглядається як інституція¹ суду, тобто самоврядування самостійної державної влади, яка як судова влада є не політичною, а суто професійною, то вона повинна складатися тільки із суддів і формуватися корпусом суддів на демократичних засадах. Як зазначив Конституційний Суд, членів спеціальної інституції суддів, принаймні абсолютну їх більшість, повинні демократично обирати самі судді (або їх представники).

Узагальнюючи принципи діяльності цієї інституції суддів, Конституційний Суд підкреслює важливість вимог до належного судового процесу, обов'язок такої інституції з'ясувати факти об'єктивного характеру. До спеціальної інституції суддів ставляться вимоги прозорості прийняття рішень і публічності її діяльності, щоб ні у судової системи, ні у Президента Республіки, ні у громадськості не виникло сумнівів стосовно сформованого корпусу суддів; поради цієї інституції суд-

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 9 травня 2006 року зазначив, що спеціальна інституція суддів не є єдиним елементом самоврядування Суду як самостійної державної влади; відповідно до Конституції Литовської Республіки законодавець, беручи до уваги конституційний принцип незалежності судді і судів, інші положення Конституції Литовської Республіки, має повноваження за допомогою закону затверджувати й інші інституції самоврядування судової влади.

дів Президентів Республіки повинні бути раціонально аргументовані і не можуть ґрунтуватися на припущеннях, на суб'єктивних положеннях її членів.

Порада спеціальної інституції суддів призводить до різних правових наслідків у випадку прийняття Президентом Республіки рішення про призначення, підвищення, переведення або звільнення суддів: це залежить від того, яким є рішення цієї інституції — позитивним чи негативним.

Конституційний Суд у зазначеній постанові роз'яснив, що у тих випадках, коли Президент Республіки звертається до спеціальної передбаченої законом інституції суддів за порадою стосовно призначення, підвищення або переведення судді, а спеціальна інституція суддів погоджується з думкою Президента Республіки, то це не накладає на нього жодних зобов'язань. Проте зобов'язання у Президента Республіки виникають, якщо ця інституція не надає згоди з таких питань. У тих випадках, коли спеціальна інституція суддів радить Президентів Республіки звільнити суддю з посади, таке рішення також накладає зобов'язання на Президента Республіки.

Така порада спеціальної інституції суддів є обов'язковою частиною процедури формування корпусу суддів. Проте інституція не може самостійно вирішувати ці питання, адже такі свої повноваження вона може здійснювати лише в тому випадку, якщо до неї звертається Президент Республіки, причому звернення, як роз'яснив Конституційний Суд Литовської Республіки у згаданій постанові, має бути у формі відповідно виданого декрету.

Президент Республіки може звертатися до спеціальної інституції суддів стосовно поради щодо звільнення судді з посади навіть у тих випадках, коли дисциплінарну справу, порушену проти судді, ще не розглянула інституція, передбачена у Законі Литовської Республіки «Про суди» — Суд честі суддів. Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року¹ роз'яснив (спираючись на доктрину, викладену у його Постанові від 27 листопада 2006 року), що відповідно до Закону Литовської Республіки «Про суди» (редакція від 24 січня 2002 року з наступними змінами та доповненнями) перед тим, як звільняти суддю окружного суду з посади через вчинок, який принизив звання судді, немає необхідності порушувати проти нього дисциплінарну справу, а також немає необхідності в тому, щоб Суд честі суддів, розглянувши таку справу, прийняв рішення запропонувати Президенту Республіки звільнити суддю з посади. Незалежно від того, запропонував чи ні Суд честі суддів Президенту Республіки звільнити такого суддю з посади, це не обмежує, а тим більше не заперечує конституційні повноваження Президента Республіки звертатися до спеціальної інституції суддів, вказаної у частині п'ятій статті 112 Конституції Литовської Республіки, щодо поради про звільнення з посади судді окружного суду, який своїм вчинком принизив ім'я судді, і, отримавши позитивну відповідь, звільнити його.

¹ У цій постанові Конституційний Суд Литовської Республіки згідно з клопотанням Апеляційного суду Литви приймав рішення, чи не суперечить Конституції і Закону «Про суди» декрет Президента Республіки в тому сенсі, що згідно з ним суддя Вільнюського окружного суду був звільнений із посади в той час, як Суд честі суддів ще не розглянув порушеної проти цього судді дисциплінарної справи і ще не прийняв у цій справі рішення запропонувати Президенту Республіки звільнити цього суддю з посади.

Хоча попередній рейтинг кандидатів не накладає жодних зобов'язань на Президента Республіки, він може вибирати осіб, щодо призначення яких суддя-ми звертається до спеціальної інституції суддів, тільки з тих, хто склав відповідні іспити і включений до списку кандидатів у судді, або з інших осіб, які, не складаючи іспитів, можуть бути суддя-ми, якщо це конституційно обґрунтовано¹.

Як важливу конституційну гарантію недоторканності тривалості повноважень судді слід оцінювати і право звільненого з посади судді звертатися до суду. Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 27 листопада 2007 року зазначив, що, встановлюючи процедуру звільнення судді з посади відповідно до Закону Литовської Республіки «Про суди» (беручи до уваги і підставу для звільнення (її особливості), в усіх випадках слід зважати на принцип незалежності судді і судів, презумпцію невинуватості, вимоги належного судового процесу, інші імперативи, закріплені в Конституції. Ігнорування положень, що впливають з Конституції, може призвести до того, що відповідне правове регулювання може (і повинно) бути визнане таким, що суперечить Конституції.

Повноваження суддів можуть припинитися з різних конституційних підстав. Їх перелік, закріплений в Конституції Литовської Республіки, є вичерпним і не може бути розширений законами або іншими правовими актами².

Конституційному Суду Литовської Республіки у Рішенні від 15 травня 2009 року довелося роз'яснювати і правову ситуацію, коли Голова Верховного Суду після закінчення його повноважень згідно з постановою Сейму не був звільнений із посади. У цьому Рішенні Конституційний Суд роз'яснив і зобов'язання члена Сейму, що впливають із конституційного принципу вільного мандата, не чинити перешкод Сеймові при прийнятті відповідних рішень.

Даючи у Рішенні від 15 травня 2009 року роз'яснення стосовно конституційного положення про те, що судді звільняються з посади згідно із встановленим законом порядком, Конституційний Суд Литовської Республіки інтерпретував його як таке: у разі настання юридичного факту — закінчення строку повноважень судді — інституція, передбачена у відповідних статтях Конституції, зобов'язана переконатися в тому, що такий юридичний факт настав, і після його констатації у встановленому законом порядку прийняти відповідне рішення (індивідуальний акт застосування права), на підставі якого суддя або голова суду, строк повноважень якого закінчився, звільняється з посади судді або голови суду.

Уточнюючи елементи принципу вільного мандата члена Сейму, Конституційний Суд Литовської Республіки трактує його як такий, який не означає, що принцип

¹ У Постанові від 9 травня 2006 року Конституційний Суд Литовської Республіки дав роз'яснення і щодо обов'язку Президента Республіки, перш ніж звертатися до спеціальної інституції суддів, вказаної у частині п'ятій статті 112 Конституції, використовуючи передбачені законами можливості (зокрема затребувавши у відповідних державних інституцій (посадовців) інформацію), виявити і оцінити, чи відповідає вимогам, що ставляться до судді відповідної системи судів і судової ланки, особа, яку пропонують призначити суддею, суддя, якого пропонують перевести або підвищити на посаді, чи має вона необхідну кваліфікацію, бездоганну репутацію, чи немає інших обставин, через які особа не може бути призначена на посаду судді, підвищена на посаді чи переведена або призначена суддею суду, вказаного саме Президентом Республіки, підвищена на посаді з призначенням саме у цей суд, переведена саме у цей суд.

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 27 листопада 2006 року.

вільного мандата члена Сейму можна ототожнювати зі здійсненням членом Сейму дій на свій розсуд, ігноруючи Конституцію. Розуміння принципу вільного мандата члена Сейму як абсолютної його свободи, яка не обмежується Конституцією і законами, Конституційний Суд оцінює як створення передумов для прийняття Сеймом рішень, які суперечать Конституції. Конституція Литовської Республіки передбачає тільки таке поняття власного розсуду члена Сейму і його совісті, згідно з яким між власним розсудом члена Сейму і його совістю та вимогами Конституції і цінностями, які вона оберігає і захищає, не може бути розбіжностей або суперечностей. Таким чином, Конституційний Суд Литовської Республіки дійшов висновку, що згідно з Конституцією при реалізації конституційних повноважень (конституційного обов'язку) щодо ухвалення на засіданні Сейму відповідного акта застосування індивідуального права, зокрема про звільнення Голови Верховного Суду у зв'язку із закінченням строку його повноважень, члени Сейму зобов'язані переконатися, чи насправді має місце факт об'єктивного характеру, тобто чи закінчився передбачений законом строк повноважень (каденції) Голови Верховного Суду (або керівника відділу цього суду). Якщо об'єктивний факт встановлено, то Сейм повинен реалізувати вимогу, яка випливає з Конституції, — звільнити Голову Верховного Суду після закінчення передбаченого законом строку його повноважень.

Незвільнення голів судів, керівників відділів судів з посади після закінчення строку їх повноважень не слід розглядати як конституційно виправданий виняток із загальної конституційної заборони продовжувати повноваження судді після їх закінчення або після досягнення суддею пенсійного віку. Згідно з Конституцією такий виняток може мати місце тільки у тих випадках, коли із закінченням строку повноважень судді (але не голови суду, не керівника відділу суду) залишаються незакінченими певні справи, розгляд яких уже розпочався. Якщо Сейм не приймає відповідного рішення про звільнення Голови Верховного Суду, строк повноважень якого закінчився, з посади, останній повинен і може виконувати тільки повноваження судді, якщо такі його повноваження не закінчилися.

Таким чином, конституційні гарантії недоторканності тривалості повноважень судді у доктрині Конституційного Суду Литовської Республіки від перших справ конституційної юрисдикції розширені/розроблені при роз'ясненні різних питань, пов'язаних із звільненням суддів. Даючи роз'яснення щодо повноважень Президента Республіки у цій галузі, Конституційний Суд Литовської Республіки сформував конституційну доктрину спеціальної інституції суддів; він також дав роз'яснення і стосовно обов'язків, що виникають із конституційного принципу вільного мандата члена Сейму, діяти таким чином, щоб Сейм міг реалізувати вимоги стосовно прийняття відповідних рішень, пов'язаних з питаннями кар'єри судді.

3. Недоторканність особи судді

До гарантій недоторканності особи судді належить імунітет судді від юридичної відповідальності. У частині другій статті 114 Конституції Литовської Республіки встановлено, що суддя не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештований або іншим чином не може бути обмежена його свобода без згоди Сейму, а в період між сесіями — без згоди Президента Республіки.

У Конституції не встановлено імунітет судді від будь-якої іншої, крім кримінальної, відповідальності. Тому при роз'ясненні сформованої Конституційним

Судом Литовської Республіки доктрини недоторканності особи судді важливим є питання про те, чи може законодавець встановлювати імунітет судді щодо іншого роду правової відповідальності, чи відповідає встановлення такого імунітету конституційному статусу судді.

В ординарному праві тривалий час існував спеціальний порядок притягнення судді до адміністративної відповідальності, зокрема певний імунітет судді означав, що без спеціального дозволу суддів ця особа не могла бути притягнута до такої відповідальності. Питання імунітету судді щодо адміністративної відповідальності вирішувалося під час розгляду справи конституційної юрисдикції¹, у якій Конституційний Суд встановлював і певні аспекти притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Порівнюючи імунітет судді, члена Сейму і члена Уряду щодо правової відповідальності і визнаючи суперечність між положеннями окремих законів і Конституцією, Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року зазначив, що імунітет щодо адміністративної відповідальності як судді, так і члена Сейму і члена Уряду, які також є посадовцями, що реалізують свої функції при здійсненні державної влади, у Конституції не встановлений, за винятком випадків, коли адміністративна відповідальність пов'язана з обмеженням свободи судді².

Необґрунтовані спроби притягнути суддю до адміністративної відповідальності Конституційний Суд оцінює як посягання вплинути на рішення судді або помститися за вже прийняті рішення. Тому згідно з Конституцією Литовської Республіки законодавець зобов'язаний встановити такий порядок притягнення судді до адміністративної відповідальності, який максимально захищав би його від необґрунтованого притягнення до адміністративної відповідальності і забезпечив би незалежність судді при здійсненні правосуддя. Здійснюючи це, законодавець повинен взяти до уваги той факт, що згідно з Конституцією судді не мають імунітету щодо адміністративної відповідальності. Однак Конституційний Суд Литовської Республіки зазначає, що суддя має такий імунітет у тих випадках, коли адміністративна відповідальність пов'язана з обмеженням свободи судді, тому при застосуванні положень частин першої і другої статті 114 Конституції необхідно віднайти рівновагу³.

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року за клопотанням Апеляційного суду Литви (справа № 16/05) прийняв рішення, чи не суперечить Конституції і Закону Литовської Республіки «Про суди» декрет Президента Республіки від 1 липня 2004 року № 140 в тому сенсі, що згідно з ним суддя Вільнюського окружного суду, який своєю поведінкою принизив звання судді, був звільнений від обов'язків тоді, коли Суд честі суддів ще не розглянув порушеної проти цього судді дисциплінарної справи і ще не прийняв у цій справі рішення запропонувати Президентові Республіки звільнити цього суддю з посади.

² Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року, зокрема, визнав, що частина четверта (у редакції від 24 січня 2002 року) статті 47 (у редакції від 3 квітня 2003 року) Закону Литовської Республіки «Про суди», яка передбачає, що суддя не може бути притягнутий до адміністративної відповідальності, суперечить частині другій статті 114 Конституції Литовської Республіки.

³ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 17 грудня 2007 року також зазначив, що Конституції взагалі відповідало б правило (також і з погляду *de lege ferenda*), згідно з яким у разі притягнення судді до адміністративної відповідальності повинна бути

4. Соціальні (матеріальні) гарантії судді

Конституційний Суд Литовської Республіки важливою гарантією незалежності судді і судів вважає конституційні соціальні (матеріальні) гарантії судді, зокрема реальність заробітної плати, пенсійного забезпечення судді, належне їх врегулювання законами.

Конституційний Суд неодноразово підкреслював, що держава зобов'язана гарантувати судді таке соціальне (матеріальне) забезпечення, яке відповідало б статусу судді при виконанні ним своїх обов'язків, а також після закінчення його каденції¹. Встановлені згідно з Конституцією матеріальні і соціальні гарантії суддів повинні бути такими, щоб вони відповідали конституційному статусу судді та його гідності².

Формуючи доктрину соціальних гарантій, імператив зарплати та інших соціальних гарантій судді, Конституційний Суд виходить із принципу незалежності судді і судів, закріпленого у статті 109 Конституції Литовської Республіки, який обумовлює прагнення захистити суддів, що здійснюють правосуддя, як від впливу з боку законодавчої і виконавчої влади, так і від впливу інших державних установ і посадовців, політичних і громадських організацій, комерційно-господарських структур, юридичних та фізичних осіб.

Необхідність забезпечення незалежності суддів Конституційний Суд Литовської Республіки підкреслював у декількох справах. Зокрема, у своїх постановках від 6 грудня 1995 року, від 21 грудня 1999 року, інтерпретуючи конституційний принцип незалежності судді і судів, Конституційний Суд Литовської Республіки констатував, що захист зарплати та інших соціальних гарантій судді є однією з гарантій забезпечення цього принципу, тому відповідно до Конституції з метою забезпечення незалежності судді забороняється зменшувати зарплату судді, поки він перебуває на цій посаді, а також знижувати встановлені соціальні гарантії. Однак зниженням зарплати судді не вважається той випадок, коли одна складова зарплати судді зменшується за рахунок збільшення іншої, а сама зарплата судді при цьому не зменшується³.

Незалежність судді забезпечується й тим, що у частині першій статті 113 Конституції затверджена заборона для суддів протягом усієї професійної кар'єри отримувати іншу зарплату, крім зарплати за творчу та викладацьку діяльність. Таким чином, Конституція встановлює суворі обмеження для суддів на отриман-

---

отримана згода (дозвіл) відповідної інституції судової влади (відповідного суду, вищого суду відповідної системи судів) або інституції самоврядування судової влади (спеціальної інституції суддів, що передбачена у частині п'ятій статті 112 Конституції, іншої інституції самоврядування судової влади). Призначення такої згоди (дозволу) — не створювати передумови для судді, що вчинив порушення адміністративного права, уникнути адміністративної відповідальності, але забезпечити, щоб на його діяльність не було вчинено такого впливу, який забороняє Конституція (частина перша статті 114 Конституції).

¹ Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, 22 жовтня 2007 року, 29 червня 2010 року.

² Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 8 серпня 2006 року, постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 жовтня 2007 року, 29 червня 2010 року, 14 лютого 2011 року.

³ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 14 лютого 2011 року.

ня іншої зарплати. З точки зору заборон, встановлених у статті 113 Конституції, судді є рівними.

Офіційна конституційна доктрина заробітної плати судді як важливого елемента його конституційного статусу була розвинута у постановах Конституційного Суду Литовської Республіки від 28 березня 2006 року, 22 жовтня 2007 року, 14 лютого 2011 року та в його рішеннях від 8 серпня 2006 року та від 20 квітня 2010 року. Конституційний Суд неодноразово (у Постанові від 14 лютого 2011 року, а також у рішеннях від 12 січня 2000 року, 8 серпня 2006 року) зазначав, що поняття «зарплата судді» охоплює всі виплати судді з державного бюджету.

Характер соціальних гарантій судді визначається його конституційним статусом, що є суттєвою умовою гарантій його незалежності. Конституційний Суд неодноразово, зокрема у Постанові від 14 лютого 2011 року, підкреслював вимогу щодо однакового статусу судді при здійсненні правосуддя, яка передбачає, що матеріальні і соціальні гарантії суддів повинні бути диференційовані відповідно до чітких *ex ante* відомих критеріїв, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя під час розгляду справ, наприклад, з проміжком часу, протягом якого особа працює як суддя. Конституційний принцип однакового статусу судді передбачає і те, що судді повинні бути рівні не тільки при визначенні їхньої зарплати, а й згідно з робочим навантаженням. У згаданій постанові Конституційного Суду підкреслюється, що робота суддів однієї й тієї самої системи судів і тієї самої ланки судів має бути відповідно оплачена без дискримінації жодного з них чи надання привілеїв.

Даючи роз'яснення, як соціальні гарантії суддів можуть бути диференційовані відповідно до тривалості праці суддів, Конституційний Суд у Постанові від 14 лютого 2011 року, зокрема, зазначив, що заробітні плати суддів однієї й тієї самої системи судів і тієї самої ланки судів не можна диференціювати (застосовуючи також і право) згідно з тим, коли певного розміру зарплати суддів були встановлені (зокрема залежно від того, чи особа почала працювати суддею відповідного суду до встановлення судді цього суду зарплати певного розміру, чи після). Проте принцип однакового правового статусу суддів, що впливає з Конституції, також не може бути роз'яснений як такий, що впливає додаткові функції для суддів — додаткова оплата керівникам судів за відповідну організаційну роботу. Згідно зі сформованою Конституційним Судом доктриною судді повинна бути надана оплата за додаткову працю, *inter alia*, за працю у вихідні та святкові дні¹.

Конституційним Судом було розкрито питання і щодо складових заробітної плати. Він зазначив, що законодавець, регулюючи відносини, пов'язані зі встановленням зарплат для суддів, може закріпити, що зарплата — соціальна (матеріальна) гарантія судді — має не одну, а декілька складових, зокрема посадовий

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 14 лютого 2011 року дав роз'яснення, що згідно з Конституцією, *inter alia* частиною першою статті 48 Конституції, конституційним принципом правової держави повинно бути встановлено таке правове регулювання, відповідно до якого суддям, що здійснюють функції, визначені у Кримінально-процесуальному кодексі, Цивільному процесуальному кодексі та в інших законах, зокрема у законодавстві про вибори, здійснювалася б справедлива оплата за роботу, виконувану понаднормово, у вихідні і святкові дні.

оклад, додатки, доплати¹. У Постанові від 14 лютого 2011 року Конституційний Суд зазначив, що відповідно до Конституції, зокрема принципу однакового статусу суддів, принципи закріплення заробітних плат (їх складові) для суддів, до якої б системи судів вони не належали, повинні бути однаковими.

Конституційний Суд оцінює соціальні гарантії судді із закінченням терміну його повноважень як важливу гарантію незалежності судді. Інтерпретуючи положення статті 109 Конституції, орган конституційної юрисдикції сформулював вимогу до законодавця: встановити таке правове регулювання, яке забезпечило б незалежність судді і судів, зокрема соціальні (матеріальні) гарантії судді, не тільки тоді, коли він перебуває на посаді, а й після припинення його повноважень. Конституційний Суд у Постанові від 22 жовтня 2007 року підкреслив, що соціальні (матеріальні) гарантії судді після припинення його повноважень можуть бути різними (періодично сплачувані виплати, одноразові виплати), залежати тільки від обставин, пов'язаних з конституційним статусом судді, та не можуть тлумачитися як такі, що замінюють інші соціальні (матеріальні) гарантії, які колишньому судді повинні бути забезпечені на інших підставах, включаючи й загальні для всіх працюючих осіб; соціальні (матеріальні) гарантії судді після припинення його повноважень повинні бути реальними, а не лише номінальними². Проте законодавець, дотримуючись Конституції, може встановити і випадки, коли пенсія судді (пов'язана з конституційним статусом судді) колишньому судді не призначається і (або) призначена державна пенсія судді колишньому судді більше не виплачується. У разі встановлення таких випадків, коли пенсія судді колишньому судді не призначається, повинні бути взяті до уваги конституційні підстави припинення повноважень судді³.

Конституційний Суд неодноразово підкреслював, що закріплена у Конституції соціальна орієнтація Литовської Республіки у цілому зобов'язує державу дотримуватися імперативу реальності соціальних (матеріальних) гарантій, а також тих, що впливають як зі статті 52 Конституції, так і з інших її положень (зокрема частини другої статті 30, статей 38, 39, 41, частини першої статті 51, статті 146), а отже, зобов'язує один раз встановлені (та застосовувані) соціальні (матеріальні) гарантії відповідно переглянути (збільшувати їх розміри), якщо економічна і соціальна ситуація змінилася і встановлені (та застосовувані) гарантії знецінилися.

Конституційний Суд суворо заборонив зменшувати заробітні плати та інші соціальні (матеріальні) гарантії суддів, а будь-які спроби це зробити треба розуміти як посягання на незалежність суддів і судів⁴.

У юриспруденції Конституційного Суду формується доктрина корекції (обмеження) соціальних прав за умов економічної кризи, яку можна застосовувати і до соціальних гарантій суддів. Період формування цієї доктрини можемо розділити

¹ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 14 лютого 2011 року.

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 жовтня 2007 року, від 29 червня 2010 року, від 14 лютого 2011 року.

³ Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 22 жовтня 2007 року.

⁴ Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 6 грудня 1995 року, від 21 грудня 1999 року, від 12 липня 2001 року, від 28 березня 2006 року, від 14 лютого 2011 року; рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 12 січня 2000 року, від 8 серпня 2006 року.

на два етапи: перший — 2002–2006 роки, коли Конституційний Суд приймав рішення щодо конституційності правових актів, якими було звужено соціальні гарантії, що було зумовлено дією наслідків так званої російської економічної кризи на хід економічного розвитку Литовської Республіки (у цей період Конституційний Суд ухвалив низку рішень, на підставі яких розпочато формування доктрини зменшення гарантій соціальних прав у період економічної кризи); протягом другого етапу, що триває з 2009 року і до сьогодні, Конституційний Суд формує конституційну доктрину обмежень соціальних прав, обумовлену наслідками світової економічної кризи для економіки Литовської Республіки.

У Рішенні від 15 січня 2009 року Конституційний Суд зазначив, що Конституція забороняє зменшувати зарплати суддів за винятком тих випадків, коли у державі складається особливо складна економічна та фінансова ситуація, проте так чинити можна тільки тимчасово і згідно із законом, дотримуючись конституційного принципу пропорційності, який передбачає, що заробітні плати суддів не можуть бути зменшені настільки, щоб суди не могли виконувати свої конституційні функції — здійснювати правосуддя. Такі конституційні гарантії зарплат суддів визначає конституційний статус суддів, які реалізують судову владу, а сам цей статус обумовлюється конституційною функцією здійснення правосуддя.

У Рішенні Конституційного Суду від 20 квітня 2010 року було узагальнено і розвинуто доктрину зменшення соціальних гарантій, зокрема призначених і виплачуваних пенсій та зарплат, за умов економічної та фінансової кризи. Ця доктрина може бути застосована і до соціальних гарантій суддів. Конституційний Суд у цьому Рішенні сформулював певні загальні принципи, яких слід дотримуватися, якщо з виникненням у державі економічної кризи законодавець прийме рішення про зменшення соціальних гарантій.

Конституційний Суд не виокремлює зменшення соціальних гарантій суддів (зарплат і пенсій (державних¹)) за умов економічної кризи з таких самих гарантій для інших осіб, що реалізують функції державної влади², яким заробітна плата виплачується, а пенсія призначається і виплачується з бюджету держави (і державного соціального страхування).

Доктрину зменшення соціальних прав за умов економічної кризи, яку Конституційний Суд формує впродовж 2009–2012 років і яка є продовженням попередньої доктрини, можна розглядати як самостійну доктрину обмеження прав людини, в основі якої, звичайно, залишаються загальні принципи обмеження прав людини, визнані у юрисдикції прав людини. В актах Конституційного Суду

¹ Пенсія судді трактується як державна пенсія і подібно іншим державним пенсіям виплачується з бюджету держави.

² Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 15 січня 2009 року зазначив, що якби було встановлено таке правове регулювання, коли при виникненні у державі вкрай важкого економічного і фінансового становища не можна було б зменшувати лише фінансування судів і зарплату суддів, то це означало б, що суди безпідставно виокремлюються з інших інституцій, які впроваджують державну владу, а судді — з інших осіб, які беруть участь у здійсненні повноваження відповідних інституцій державної влади; утвердження такого виняткового положення судів (суддів) не відповідало б імперативам відкритого, справедливого, злагодженого громадянського суспільства та імперативам справедливості.

визначаються і є самостійними тільки підстави обмеження соціальних прав (зарплат і пенсій) за умов економічної кризи, які, хоч і ґрунтуються на загальних принципах доктрини про права людини, розширюються додатковими критеріями, такими як: вимога обґрунтувати зменшення соціальних гарантій (пенсій і зарплат) обставинами, що свідчать про наявність вкрай важкого економічного стану держави, і офіційно констатувати, що в державі склалася важка некороткочасна економічна і фінансова ситуація; зарплати і пенсії повинні бути зменшені не довше, ніж на один бюджетний рік, а при затвердженні бюджету на наступний рік для законодавця виникає обов'язок оцінити економічну ситуацію і заново прийняти рішення про зменшення соціальних гарантій; зменшення повинно бути тимчасовим, не порушувати пропорцій розмірів пенсій та зарплат, що були до кризи; пенсія у зв'язку з віком, призначена і виплачувана тим особам, які працюють або займаються бізнесом, не повинна бути через це зменшена у більшій пропорції (цей важливий критерій був встановлений і в попередній доктрині); пенсії у зв'язку з віком, зменшені через економічну і фінансову кризи, потрібно компенсувати, а зменшені державні пенсії, якщо вони зменшені, можуть бути компенсовані у меншому обсязі.

Конституційний Суд зазначає, що суддя, як і кожна особа, має право захищати свої права, законні інтереси та законні очікування¹. Орган конституційної юрисдикції зіткнувся з бездіяльністю Сейму (парламенту), коли правове регулювання, згідно з яким визначалися заробітні плати суддів і яке було погіршене, оскільки у Литві виникла важка економічна ситуація через так звану російську кризу, не було змінено і після цієї кризи. При вирішенні питань, що стосуються, зокрема, зменшення зарплат суддів, Конституційний Суд у Рішенні від 8 серпня 2006 року² сформулював і доктринальне положення: ординарні суди, що розглядають конкретні справи, мають повноваження оцінювати зміни економічної ситуації і, якщо виявлено бездіяльність законодавця, приймати рішення про захист соціальних прав конкретної особи³.

¹ Постанови Конституційного Суду від 12 липня 2001 року, від 22 жовтня 2007 року.

² Конституційний Суд Литовської Республіки у Рішенні від 8 серпня 2006 року зазначив, що у випадку законодавчої прогалини, що її забороняє Конституція, суди повинні заповнити прогалини в кожному конкретному випадку і це повинно бути зроблено із застосуванням передусім Конституції, загальних принципів права, проте таке рішення суду не скасовує необхідності заповнити цю правову прогалину. Це рішення Конституційного Суду має значення для ординарних судів при вирішенні справ про захист соціальних прав особи, коли законодавець уникає врегулювання належним чином відповідних відносин за допомогою правових засобів.

³ До таких рішень ординарних судів можна віднести ухвалу Апеляційного суду Литви від 18 червня 2008 року, прийняту у цивільній справі № 2А-3/2008. Апеляційний суд Литви, приймаючи рішення щодо шкоди, заподіяної суддям у зв'язку з незаконним зменшенням зарплат, призначив здійснити експертизу для оцінки економічної ситуації у Литві. Експерти встановили, що складна економічна ситуація у державі розпочалася у 1999 році і тривала до 2003 року. Апеляційний суд Литви, *inter alia*, констатував, що економічна ситуація у державі покращилася з 2003 року, але оскільки держава не відкликала економічних заходів (у цьому випадку зменшення зарплати), то відбулося порушення принципу тимчасовості таких заходів.

Таким чином, у доктрині Конституційного Суду сформована широка система соціального захисту суддів, яка оцінюється як важлива гарантія незалежності судді і охоплює не тільки його зарплату, а й соціальні гарантії із закінченням часу його повноважень. Конституційний Суд підкреслює важливість реальності таких гарантій.

5. Гарантії організаційної самостійності і самоврядування судової влади як самодостатньої влади

Для забезпечення конституційної незалежності судді і судів, що здійснюють правосуддя, особливо важливими є гарантії організаційної незалежності і самоврядування судової влади як самодостатньої влади, а також гарантії фінансового та матеріального забезпечення судів. Організаційна незалежність та самоврядування судів у доктрині Конституційного Суду інтерпретуються як пов'язані і важливі гарантії реальної незалежності судової влади. Гарантування організаційної незалежності судів у доктрині Конституційного Суду розуміється як одна з істотних передумов для забезпечення прав людини.

Принцип незалежності судді і судів, що охоплює і організаційну незалежність судів, Конституційний Суд почав формувати в Постанові від 21 грудня 1999 року, в якій ці гарантії були роз'яснені з урахуванням закладеного у частині другій статті 109 Конституції принципу незалежності судді і судів як такого, що охоплює і організаційну самостійність судів — жодна інституція виконавчої влади чи посадова особа не може втручатися у здійснення функцій суду або організувати внутрішню роботу судів; діяльність судів не є і не може бути сферою управління, віднесеною до якогось міністерства¹. У цій постанові розширено конституційні передумови організаційної самостійності судів та основні вимоги щодо її гарантування судам і всьому корпусу суддів.

У доктрині Конституційного Суду сформульовано один із суттєвих принципів незалежності судів: при встановленні конкретних повноважень інших інституцій у відносинах із судовою владою не можна заперечувати закріпленого у Конституції поділу влади і суті суду як самодостатньої влади, що діє незалежно від інших гілок влади. Конституційний Суд відзначає самостійність судової влади, необхідність її незалежності від законодавчої та виконавчої гілок влади. Самостійність судової влади, її незалежність визначається і тим, що вона, на відміну від інших гілок державної влади, формується не на політичній, а на професійній основі².

¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у Постанові від 21 грудня 1999 року визнав, що частина друга статті 33, у якій встановлено подання міністра юстиції про призначення суддів дільничних, окружних судів, частина третя статті 33, у якій встановлено подання міністра юстиції про призначення голів дільничних, окружних судів, частина друга статті 34, у якій встановлено подання міністра юстиції про суддів Апеляційного суду, а з них — голову, частина п'ята статті 56, у якій встановлено подання міністра юстиції про звільнення голови та інших суддів Апеляційного суду, частина сьома статті 56, у якій встановлено подання міністра юстиції про звільнення з посади голів інших судів та інших судів, суперечить частині другій статті 5, частині одинадцятій статті 84, частині другій статті 109 і частині п'ятій статті 112 Конституції.

² Постанови Конституційного Суду Литовської Республіки від 21 грудня 1999 року, від 12 липня 2001 року, від 28 березня 2006 року; Висновок Конституційного Суду Литовської Республіки від 31 березня 2004 року.

З метою забезпечення незалежності судді і судів особливо важливо чітко відмежувати діяльність судової влади від виконавчої. Конституція забороняє виконавчій владі втручатися у здійснення правосуддя, чинити будь-який вплив на суди або давати оцінку роботи судів під час розгляду ними справ, тим більше вказувати, як повинно здійснюватися правосуддя.

Тільки незалежна інституційна система може бути запорукою організаційної, а водночас і процесуальної незалежності судді. Конституційний Суд зазначає, що самодостатність і незалежність судової влади обумовлює її самоврядування, яке охоплює і організацію роботи судів, і діяльність професійного корпусу суддів. Система саморегулювання самоврядування судової влади повинна гарантувати, що судді належним чином виконуватимуть свої обов'язки, що кожен незаконний або неетичний вчинок судді буде відповідним чином оцінений¹. Адміністрування судів і застосування дисциплінарних заходів до суддів повинно бути організовано таким чином, щоб не порушувалася реальна незалежність суддів.

Конституційний Суд роз'яснює організаційну незалежність судів і як вимогу створювати при судовій владі відповідні державні інституції, що забезпечували б незалежне адміністрування судів².

Матеріальним базисом для організаційної самостійності судів є їхня фінансова незалежність від рішень виконавчої влади. Конституційний Суд у Рішенні від 21 грудня 1999 року підкреслив вимогу забезпечити фінансову незалежність судів, зокрема таким чином, щоб кошти для системи судів і для кожного суду виділялися у затвердженому законом державному бюджеті. Обов'язок держави — створити для судів належні умови роботи.

У Постанові Конституційного Суду від 9 травня 2006 року самодостатність і незалежність судової влади інтерпретуються як такі, що обумовлюють її саморегулювання і самоврядування, що охоплює, зокрема, організацію роботи судів, діяльність професійного корпусу суддів.

У доктрині організаційної самостійності судів, що формується Конституційним Судом, особливо розвинуто доктрину передбаченої законом і закріпленої в частині п'ятій статті 112 Конституції спеціальної інституції суддів як самостійної інституції самоврядування судової влади, що має складатися лише із суддів. Оскільки всі гарантії незалежності судді та судів, що здійснюють правосуддя, взаємопов'язані і утворюють злагоджену систему, конституційна доктрина спеціальної інституції суддів у цій доповіді розкрита в аспекті роз'яснення гарантій недоторканності тривалості повноважень суддів.

Отже, у доктрині Конституційного Суду акцентується на важливості організаційної незалежності, самоврядуванні судової влади як самодостатньої влади, на важливості гарантій фінансового та матеріального забезпечення судів, а також зазначається, що жодна інституція виконавчої влади чи посадова особа не

¹ У Постанові від 21 грудня 1999 року Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що система гарантій незалежності судді і судів не створює жодних передумов, під прикриттям яких суддя міг би уникати належного виконання своїх обов'язків, недбало розглядати справи, неетично поводитися з особами, які беруть участь у справі, порушувати права і гідність людини; судді повинні зберігати свою професійну честь і престиж.

² Постанова Конституційного Суду Литовської Республіки від 9 травня 2006 року.

можуть втручатися у здійснення функцій суду або організувати внутрішню роботу судів; діяльність судів не є і не може бути віднесена до якоїсь сфери управління. Конституційний Суд ще у Постанові від 21 грудня 1999 року сформулював суттєві положення такої незалежності, які отримали подальший розвиток в інших актах Конституційного Суду, насамперед в аспекті спеціальної інституції суддів.

Замість висновків

Сучасна конституційна доктрина Литви твориться всього лише кілька десятиліть, і доктрина незалежності судів, безсумнівно, розвиватиметься й надалі. Аналізуючи багатий у цьому відношенні досвід інших країн, варто згадати слова колишнього Голови Верховного Суду США Воррена Е. Бергера, пов'язані з відповіддю Б. Франкліна на запитання «Конституційна конвенція створила монархію чи республіку?», який сказав: «Республіку, якщо ви можете її зберегти». Воррен Е. Бергер перефразував цей вислів, роз'яснюючи найважливіші конституційні гарантії незалежності судів та засобів масової інформації, які, на його думку, нерозривно пов'язані: «Вони є дійсно ваші, якщо ми в змозі їх зберегти»¹.

¹ *The Interdependence of Judicial and Journalistic Independence*. Chief Justice Warren E. Burger, Supreme Court of the United States. American Society of Newspaper Editors, Washington, D. C., April 18, 1975; *Warren E. Burger*. *Delivery of Justice: Proposals for changes to improve the administration of justice*. The College of William and Mary Press, Marshall-Wythe School of Law and West Publishing Co. St. Paul, Minnesota, 1990, p. 350.